

ATATÜRK DÖNEMİNDE DEVLETÇİLİK: SÜMERBANK

5 Şubat 2022

Yıldırım Koç

Atatürk döneminde Türkiye’de sanayinin önemli bir bölümü devlet mülkiyetindeydi; diğer bir deyişle, sanayi sektöründe üretim araçlarının mülkiyeti sermayedarlara değil, bu mülkiyeti ülkenin ve halkın çıkarları için kullanan devletin elindeydi. Atatürk döneminde sanayide devlet mülkiyetinin ağırlığı, günümüzde sosyalist kabul edilen bazı ülkelerdeki durumdan daha ilerideydi.

1925 yılında 633 Sayılı Kanun’la Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Devletin elindeki sanayi kuruluşları bu bankaya devredildi. Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası olarak ikiye ayrıldı. Bu iki kuruluş, 3.6.1933 gün ve 2262 Sayılı Kanun’la birleştirilerek Sümerbank kuruldu.

Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi 1850 yılında özel sektöre ait bir kuruluş olarak Barutçubaşı Ohannes tarafından Basmahane adıyla kuruldu. (*Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1923-1973*, Tiça Matbaası, Ankara, 1973) İşletme birkaç kez el değiştirdikten sonra 1933 yılında Sümerbank’a devredildi. 1934 yılında işletmedeki 60 adet eski dokuma tezgâhı 329 tezgâha, 3.200 iş sayısı da 8.928 işe çıkarıldı.

Sovyetler Birliği’nden sağlanan kredi ve teknik yardımla kurulan Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi’nin temeli, Kayseri Bez Fabrikası olarak 20 Mayıs 1934 günü atıldı. Fabrika 16 Eylül 1935 günü işletmeye açıldı.

Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi’nin temeli 20 Ekim 1934 günü atıldı. Fabrika 4 Nisan 1937 günü işletmeye açıldı.

Yine Sovyet yardımıyla yapılan Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi’nin temeli 1935 yılında atıldı. Fabrika Atatürk tarafından 1937 tarihinde işletmeye açıldı. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası’nın toplumsal yaşama katkıları şöyle özetleniyordu:

“Basma sanayii, müessesesinin bağlı bulunduğu Sümerbank Umum Müdürlüğü’nün izniyle şehrin imarına katkıda bulunmuştur. Ortaokula ek bina, fabrika ile şehir arasındaki yolun tamiri, memleket hastanesinin yapımına nakdi yardım (üç yılda 140.000 lirayı bulmuştur) yapmıştır. Resmi okulun dışında işçilere okuma-yazma kursu, ayrıca fabrika içinde usta-işçi yetiştirmek için teknik kurslar açmıştır.

“Bu kuruluşun sosyal, kültürel ve sportif alanlarda da büyük hizmetleri olmuştur. 700 kişilik düzenli müsamer salonu ve sahnesi, Sümer Halkevi Kütüphanesi ve okuma salonu memur ve işçilerin hizmetine sunulmuştur. Ayrıca halkevinde düzenli olarak biçki ve dikiş kursları düzenleniyor, resim ve heykel sergileri açılıyordu. Bunların yanında yoğun olarak sportif faaliyetlere de yer veriliyordu. Faaliyetlerin sağlıklı yapılabilmesi için gerekli tesisler mevcuttu.

“Fabrikanın otuz yataklı ve personeli tam olan hastanesi vardı. Özellikle bu civarda bir zamanlar hüküm süren sıtmaya karşı verilen mücadelede bu hastanenin desteği göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.”(Saadet Tekin, “Sanayileşmenin İlk Örneklerinden Biri: Nazilli Basma Fabrikası”, Tarih ve Toplum, sayı 230, Şubat 2003, s.26)

Sümerbank Adana Bez Fabrikası 1885 yılında Tırpani Kardeşler tarafından kuruldu. Şirket 1927 yılında Ziraat Bankası tarafından satın alındı ve 1937 yılında Malatya Bez ve İplik T.A.Ş.’a (Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası ortaklığı) devredildi. Fabrika 5 Eylül 1946 tarihinde Sümerbank tarafından satın alındı.

Sümerbank Malatya Pamuklu Sanayii Müessesesi’nin temeli 1936 yılında atıldı ve fabrika 14 Aralık 1939 tarihinde işletmeye açıldı. Fabrikanın kuruluştaki adı Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş. idi (Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası ortaklığı). Fabrika 1 Haziran 1946 tarihinde Sümerbank tarafından satın alındı.

Sümerbank Defterdar Fabrikası 1836 yılında fes imalathanesi (feshane) olarak açıldı. 1843-1851 döneminde dokuma fabrikasına dönüştürüldü. 1866 yılındaki yangından sonra 1868 yılında yenilendi ve modern bir mensucat fabrikası oldu. 1877-1925 döneminde askeri fabrika olarak çalıştı. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası tarafından bir şirkete kiralandı. 1933 yılında ise özel sektörden alınarak Sümerbank'a devredildi ve adı Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikası oldu.

Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesesi Hereke Fabrikası 1843 yılında özel bir işletme olarak çalışmaya başladı. 1878 yılındaki yangın nedeniyle ancak 1883 yılında yeniden işletmeye açılabilirdi. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'na devredildi. 1932 yılındaki yangından sonra yenilenerek 1933 yılında Sümerbank'a devredildi.

Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesesi Bünyan Fabrikası 1927 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın iştirakiyle Kayseri Bünyan Halı İpliği T.A.Ş. adıyla kuruldu. Şirket 1933 yılında dokuma üretimine geçti ve 1 Mayıs 1934 tarihinde Sümerbank'a devredildi.

Sümerbank Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi'nin (Bursa) temeli 28 Kasım 1935 tarihinde atıldı. İşletme, 2 Şubat 1938 tarihinde Atatürk tarafından işletmeye açıldı.

Isparta bölgesinde halı ipliği ihtiyacının karşılanması amacıyla Sanayii ve Maadin Bankası ile Isparta halıcılarının ortak girişimiyle bir fabrikanın temeli atıldı ve fabrika 1926 yılında işletmeye açıldı. 1933 yılında bu şirket tasfiye edildi ve 1943 yılında Sümerbank tarafından satın alınarak Sümerbank Halıcılık Müessesesi'ne dönüştürüldü.

Sümerbank Gemlik Suni İpek ve Viskos Mamulleri Sanayii Müessesesi'nin temeli 28 Kasım 1935 tarihinde atıldı ve fabrika Atatürk tarafından 1 Şubat 1938 tarihinde işletmeye açıldı.

Sümerbank 1933 yılında kurulduğunda bazı satış mağazalarında fabrikaların ürünleri satılıyordu. 1934 yılında Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü kuruldu. 1938 yılına kadar 7 satış mağazası açıldı. Daha sonraki yıllarda açılan satış mağazalarının sayısı 400'e ulaştı.

1928 yılında Kütahya'da İnşaat Malzemesi Limited Şirketi kuruldu. Sümerbank 1935 yılında bu şirketi satın alarak Sümerbank Kütahya Keramik Fabrikası yaptı.

1936 yılında Nafia Vekâleti İktisat Vekâleti'ne başvurarak Sivas civarında bir çimento fabrikasının kurulmasını istedi. 1936 yılı ortalarında da bu doğrultuda bir kararname kabul edildi. (Hüsamettin Toros, *Türkiye Sanayii/Devlet İşletmeleri*, Güven Matbaası, İstanbul, 1954, s.68) Sümerbank Sivas Çimento Sanayii Müessesesi'nin yapımı için 1938 yılında sözleşme imzalandı ve fabrika 5 Haziran 1943 tarihinde işletmeye alındı.

Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi 1812 yılında II. Mahmut tarafından özel sektörden satın alındı (devletleştirildi). Fabrika 1925 yılında Sanayii ve Maadin Bankası'na devredildi; 1933 yılında da Sümerbank'a bağlandı.

Isparta Gülyağı Fabrikası (Türk Gülyağcılığı Ltd. Şti.) 1935 yılı Mart ayında faaliyete geçti. Şirketin sermayesinin üçte ikisi Sümerbank'a, üçte biri Ziraat Bankası'na aitti. 1945 yılında TEKEL'e devredildi.

Sümerbank'a ait İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası'nın temeli 1934 yılında atıldı ve işletmede ilk kâğıt 18 Nisan 1936 günü üretildi. 6 Aralık 1936 günü ise ikinci Kâğıt ve Selüloz fabrikasının temeli atıldı.

Atatürk döneminde Sümerbank'ın görevi, amacı ve işlevi, Türkiye'de sermayedar sınıfı güçlendirmek değildi. Sümerbank, Türkiye'de kapitalizmin geliştirilmesinin veya milli burjuvazi yaratılmasının aracı olmadı. Sümerbank işletmelerinde çalışan işçiler ve memurlar, o dönemin zorlukları ve koşulları dikkate alındığında, ileri haklardan yararlandılar. Sümerbank aracılığıyla belirli sektörlerde üretim araçları mülkiyetinin devletin elinde olmasının amacı, ülkenin bağımsızlığının güçlendirilmesi, halkın temel ihtiyaçlarının ucuz, sağlam ve güvenilir bir biçimde sağlanmasıydı. Bu uygulama da, Türkiye'ye özgür bir sosyalizmin ana unsurlarından biriydi.